

ішкі психологиялық сезімін білдіреді. Олар шығармаға экспрессивті-эмоционалды реңк беріп тұрғаны айдан анық. Жалпы адам психологиясының иірімдерін, психологиялық сезім-күйді бейнелеуде алғыс мәнді және қарғыс мәнді тұрақты тіркестердің маңызы зор екендігі айқындалды.

Қорыта айтқанда, жазушының шығармаларындағы кейіпкер тілінде кездесетін кейбір ауызекі сөйлеу элементтерін (варваризмдер, дисфемизмдер), тұрақты тіркестерді жинастырып, талдауға тырыстық.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Серғалиев М. Стилистика негіздері. – Алматы, 2006. – 228 б.
2. Қабдолов З. Сөз өнері. – Алматы: Мектеп, 1992. – 250 б.
3. Ахметов Ә. Түркі тілдеріндегі табу мен эвфемизмдер. – Алматы: Ғылым, 1995. – 197 б.
4. Байтелиев А. Қазақ тіліндегі номинативтік және коммуникативтік фразеологизмдердің тілдік табиғаты мен контексте қолданысы. – Алматы, 2009. – 53 б.
5. Бейсенбай А. Тұрақты тіркестердің авторлық өңдеудегі қолданысы. – Алматы, 2006. – 25 б.
6. Ғұбайдуллин С. Қазақ тілі. – Алматы, 1995. – 155 б.
7. Серғалиев М. Көркем әдебиет тілі. – Астана, 2006.
8. Кеңесбаев І. Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігі. – Алматы, 1977. – 589 б.
9. Сыздық Р. Абайдың сөз өрнегі. – Алматы, 1995. – 207 б.
10. Авакова Р. Фразеологиялық семантика. – Алматы, 2002. – 150 б.
11. Рысбаева К. Қазақ тілі культтік фразеологизмдері: филол. ғыл. канд. ... дис. – Алматы, 1997. – 175 б.
12. Авакова Р. Фразеология теориясы. – Алматы, 2009. – 290 б.

Тойшыбек Айдана Рахметқызы

Филология факультетінің 1-курс магистранты
Академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университеті
aidanatoishybek@mail.ru

Ғылыми жетекші:
Кенжеғалиев С.А.,
ф.ғ.к., қауымдастырылған профессор

«АҚ» СӨЗІНІҢ КОРРЕЛЯЦИЯСЫ

Түр-түс атауларының табиғатпен қатар өмірде, тіршілікте әртүрлі сөздерде атқаратын сан алуан қызметі бары белгілі. Түс атаулары халықтың мәдени өмірі мен тарихынан, тұрмыс-тіршілігі мен салт-дәстүрінен мол мәлімет береді. Қазақ тіл білімінде түр-түс атауларын Ә.Қайдар, З.Ахтамбердиева, Б.Өмірбеков [1], Н.Аитова, Ш.Жарқынбекова, Б.Хасенов және т.б. ғалымдар зерттеді. Әрбір түс атауының халық санасында қалыптасқан мағынасы бары да сөзсіз. Бұл туралы бірнеше зерттеу жұмыстары да бар. Соның ішінде «Қазаққа қасиетті «Қара» сөзінің құдіреті» [2] деген мақалада Ерманова С.Б. «қара» сөзінің қадір қасиеті, мән – мағынасы, кең көлемде қолдану жағын көрсеткен. Осы орайда Г.Б.Мамаева, Ж.И.Исаева, Ж.М.Пансаттың «Көк» концептісінің эмоционалды концептілерді жасаудағы когнитивті семантикасы [3] деп аталатын зерттеуінде Көк концептісінің эмоционалды-экспрессивтік сөздердегі танымдық сипатын аша отырып, тілдік сипаты зерделенген. Зерттеушілер Қыздархан Рысберген мен Нүргелді Уәли «Халықтық топонимдердегі ақ және қара түстердің мәдени тілдік семантикасы» [4] атты зерттеуінде ақ, қара түс атаулары бар жер-су атауларының этникалық мәдениетпен байланысты мәдени-тілдік семантикасын қарастырған, тілдегі атаулардың кумулятивтік әлеуетін арттыру қажеттілігі туралы айтқан. Ал С.М.Керімова болса қазақ және орыс мәдениеттеріндегі түр-түс атауларының символикасын салғастырмалы зерттеген. Екі тілді салыстырап отырып сол халықтардың тарихы, өмірлік философиясы және менталитетімен негізделген айырмашылықтар мен ұқсастықтарды «Түр-

түс атауларының мәдениаралық қатынастағы семантикасы мен символикасы» [5] атты мақаласында көрсеткен. Ж.С. Таласпаева түр-түске қатысты бірнеше тілде жазылған материалдарды салыстыра отырып, әр халықтың тілі мен болмысына қарай түр-түстердің алатын орны мен беретін контекстік мағыналары туралы және түс атауларының коннотациялық белгілері жайында «Менталды кеңістіктегі түр-түс атауларының көрінісі» [6] деген зерттеуінде көрсеткен.

Түр-түстер халықтың тұрмыс-тіршілігіне, мәдениетіне, ұлттық танымына байланысты әр халықта сан түрлі қолданылады. Мысалы қазақ пен түрік өзара жақын, дүниетанымы ұқсас. Бірақ, түс атауларын зерттегенде біршама айырмашылықты байқаймыз. Біз бұны ф.ғ.к., Б. Хасен мен Б. Жанайханның «Қазақ және түрік тілдеріндегі «сары» сөзі қатысқан тіркестердің семантикалық ерекшеліктері» [7] деп аталатын зерттеуінен байқаймыз.

Колоративті лексика – қазақ тіл білімінде ерекше назарға ілінген мәселелердің бірі. Ғалымдар түр-түс атауларын адамның тану әрекетімен, мәдениетімен, сол халықтың өзімен байланыста қарап, түр-түстануға қатысты тың зерттеулер жүргізіп жатыр. Түр-түстердің ішінде «Қоңыр» жайлы, шығу төркіні туралы, қазақ халқының танымымен байланысы туралы бірнеше зерттеулер бар. Б.Р.Хасенов «Қоңыр сөзінің шығуы жайлы» [8] мақаласында қоңыр сөзінің пайда болу табиғаты өзге түр-түстермен салыстырғанда, өзгеше болып келетіні туралы, М.Паллоның зерттеуіне сүйеніп қоңыр сөзінің түп-төркіні «қоң» сөзімен байланысты екенін айтады. Топонимист-ғалым А.Әбдірахманов «қоңыр» сөзін моңғол тіліндегі хонхор, хонхур (ой, шұңқыр, үңгір, сай, жыра) сөзінің дыбыстық тұрғыдан өзгерген түрі деп қараған. Түр-түстердің ықпалы қазақ мәдениетінде көптеген жайттардан: көшпенділіктен, тұрғылықты өлкеден, әлемді кеңістікбейне тұрғысынан қабылдаудан, ежелгі діни және мәдени ерекшеліктері, сондай-ақ қазақтарда түр-түсті қабылдаудағы психологиялық аспектен көрініс табады. Бұл турасында А.Н.Манкеева «Адамдардың жас ерекшелігіне байланысты «қоңыр» түсінің ассоциациялануының лингвомәдени ерекшелігі» [9] мақаласында айтады. Түр-түс табиғатын әрбір халық, әрбір этностық топ өзінше танып, өзінше анықтап, өз тілінде ат қояды. Ғылым мен техниканың қарыштап дамуы әрине кейінгі дәуірлердің жемісі. Сондықтан да біздің бабаларымыз колориметрия, физика, химия, оптика, физиология ғылымдарынан еш хабары болмаған сонау көне заманның өзінде-ақ көптеген түр-түсті анықтай білген, олардың әрқайсысын түстеп танып, ат қойып қолданып түстің психологиялық әсерін білгені мәлім. Бұл туралы Тунгатаева А.М., Жетпісбаева Б.У., Абдураимова Н.М., Мейрманова М.С., Пошанова К. «Түр-түс атауларындағы ұлттық таным» [10] атты мақалада көрсеткен. Жалпы айтқанда қазақ тіліндегі барлық түр-түс ұғымына қатысты атаулардың ұлттық наным-сенімі жайлы сөз етеді. Сондай-ақ, Б.Қасымов, Қ.Байоралованың авторлығымен жазылған «ұлттық дүниетанымдағы түр-түстердің символдық қызметі» деген зерттеуде ұлттық рухани және мәдени мұра тілде дәуірдің мәдени-тарихи символы ретінде сақталып қалатыны жайында және ұлттық рәміздер мәдени тілдік мұраның үлгілерін көрсетеді деп түсіндіреді.

Біздің бұл мақалада «ақ» түсінің сөздермен байланыс дәрежесі қарастырылады. Ол үшін біз «бір таңдаулы тест», «корреляция картасын» қолдандық. Корреляцияларды, байланыстарды Jamovi платформасы бойынша анықтадық. Зерттеудің нәтижесі төмендегідей:

Кесте 1 – Сипаттамалы статистика

	N	Среднее	Медиана	SD	SE
Адалдық	74	6.108	7.00	1.45	0.168
Арамдық	73	0.479	0.00	1.04	0.122
Жақсылық	74	5.365	5.00	1.21	0.141
Жамандық	74	0.514	0.00	1.09	0.127
Мейірімділік	74	4.703	5.00	1.69	0.197

	N	Среднее	Медиана	SD	SE
Зұлымдық	74	0.473	0.00	1.18	0.138
Періште	74	5.824	7.00	1.79	0.208
Мыстан	73	0.425	0.00	1.13	0.132
Ұмай	73	4.753	5.00	1.96	0.229
Жалмауыз	74	0.432	0.00	1.27	0.148

Берілген сипаттамалық статистикадан келесі бақылаулар жасауға болады:

1. ****Төменгі орташа рейтингтер**** (Низкие средние оценки): көптеген санаттарда орташа рейтингтер (орташа) 5 баллдан төмен, бұл респонденттердің негізінен ақ түсті оң ассоциациялармен байланыстырмайтынын көрсетеді.

2. **** Қабылдаудағы айырмашылықтар**** (Различия в восприятии): әртүрлі санаттар үшін стандартты ауытқу (SD) мәндері салыстырмалы түрде жоғары. Бұл ұсынылған санаттардың әрқайсысы үшін респонденттер арасындағы қабылдау мен бірлестіктердегі айтарлықтай айырмашылықтарды көрсетеді.

3. **** Төмен медианалық мәндер****: кейбір жағдайларда медианалық мәндер (Median) орташадан едәуір төмен. Мысалы, "Арамдық", "Жамандық", "зұлымдық", "Мыстан", "Жалмауыз" санаттары үшін медиана 0-ге тең. Бұл үлгіде нөлдік немесе нөлге жақын ұпайлардың айтарлықтай санын көрсетуі мүмкін.

Осылайша, осы сипаттамалық статистика берілген ассоциативті эксперимент шеңберінде респонденттердің жауаптарының таралуы мен сипатын түсінуге, сондай-ақ ұсынылған санаттар контекстінде олардың ақ түсті қабылдауындағы негізгі тенденциялар мен айырмашылықтарды анықтауға көмектеседі.

Ақ түс үшін қандай ассоциациялардың маңыздырақ екенін анықтау үшін орташа (Mean) және стандартты ауытқу (SD) мәндеріне жүгінуге болады. Орташа мән неғұрлым жоғары болса және стандартты ауытқу аз болса, ассоциация соғұрлым маңызды (мәнді) болады.

Ұсынылған мәліметтерге сүйене отырып, ең үлкен орташа және ең төменгі стандартты ауытқуы бар санаттар ақ түспен мағыналы байланысқа ие болады.

Берілген мәліметтерге сүйенсек, "адалдық" (mean: 6.108, SD: 1.45) және "періште" (Mean: 5.824, SD: 1.79) санаттары ең үлкен орташа мәндерге ие және стандартты ауытқудың салыстырмалы түрде төмен мәндеріне ие, бұл ақ түспен анағұрлым мағыналы байланысты көрсетуі мүмкін.

Осылайша, «Адалдық» және «Періште» бірлестіктері ұсынылған санаттар арасында ақ түс үшін маңыздырақ болып саналуы мүмкін.

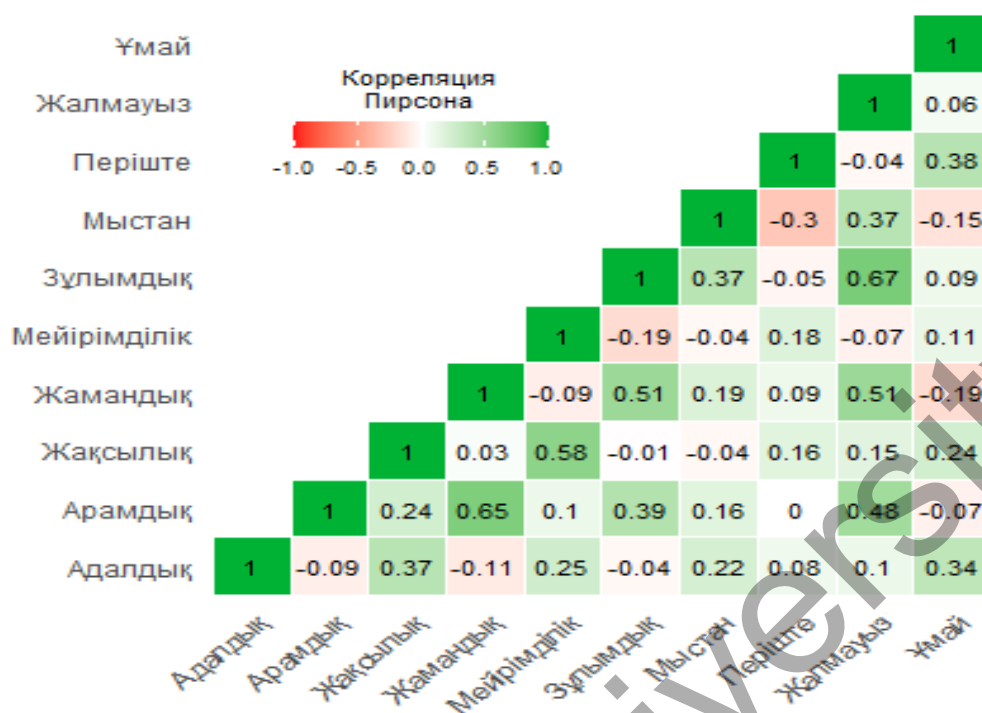
Бұл графикада сөздердің бір-бірімен байланысы (корреляциясы) да қосымша көрсетілді. Мысалы, «Ұмай» сөзінің байланыс дәрежесі:

1. Жалмауыз-Ұмай: корреляция коэффициенті 0.06 құрайды. Бұл нөлге жақын өте төмен мән, бұл сызықтық байланыстың жоқтығын немесе айнымалылар арасында өте әлсіз байланыстың болуын көрсетеді.

2. Періште-Ұмай: корреляция коэффициенті 0.38 құрайды. Бұл орташа оң мән, бұл айнымалылар арасында орташа оң сызықтық байланыстың болуын көрсетуі мүмкін. Дегенмен, байланыс күшті емес.

3. Мыстан-Ұмай: корреляция коэффициенті -0.15. Бұл орташа теріс мән, бұл айнымалылар арасында орташа теріс сызықтық байланыстың болуын көрсетеді. Дегенмен, байланыс та күшті емес.

Сурет 1 – Корреляция картасы

Сонымен, берілген мәліметтер негізінде «Жалмауыз» және «Ұмай» айнымалылары бір-бірімен корреляциясы өте төмен, «Періште» және «Ұмай» айнымалылары орташа оң корреляцияға ие, ал «Мыстан» және «Ұмай» айнымалылары орташа теріс корреляцияға ие деген қорытынды жасауға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қайдаров Ә., Ахтамбердиева З., Өмірбеков Б. Түр-түстердің тілдегі көрінісі. – Алматы: Ана тілі, 1992. – 160 б.
2. Ерманова С.Б. Қазаққа қасиетті «қара» сөзінің құдіреті // Қостанай мемлекеттік педогогикалық институтының жаршысы. – №1. – 2022.
3. Мамаева Г.Б., Исаева Ж.И., Пансат Ж.М. «Көк» концептісінің эмоционалды концептілерді жасаудағы когнитивті семантикасы // Ясауи университетінің хабаршысы. – №3(129). – 2023.
4. Рысбергген Қ., Уәли Н. Халықтық топонимдердегі ақ және қара түстердің мәдени тілдік семантикасы // Еуразия гуманитарлық институтының хабаршысы. – №1. – 2023.
5. Керімова С.М. Түр-түс атауларының мәдениаралық қатынастағы семантикасы мен символикасы // ҚазҰУ хабаршысы. – № 6 (158). – 2015.
6. Таласпаева Ж.С., Менталды кеңістіктегі түр-түс атауларының көрінісі. Актуальные вопросы современных научных исследований (Topical issues of modern scientific research) // Материалы Международной (заочной) научно-практической конференции, 2017.
7. Хасен Б., Жанайхан Б. Қазақ және түрік тілдеріндегі «сары» сөзі қатысқан тіркестердің семантикалық ерекшеліктері // Академик Ө.Айтбайұлы және мемлекеттік тіл мәселелері, халықаралық ғылыми-теориялық конференция материалдары. – Алматы, 2016.
8. <https://dspace.enu.kz/bitstream/handle/data/8647/KONYR-SOZININ-ASHYLUYI.pdf?sequence=1>
9. Манкеева А.Қ. Адамдардың жас ерекшелігіне байланысты «қоңыр» түсінің ассоциациялануының лингвомәдени ерекшелігі // ҚазҰУ хабаршысы. – № 5(157). – 2015.
10. <https://elibrary.ru/item.asp?id=45643311>